

Јаков Радишић*

РАЗГРАНИЧЕЊЕ ИМОВИНСКЕ И
НЕИМОВИНСКЕ ШТЕТЕ

Писаи најпре ђовори о појму штеће уошће, о разлици између штеће у лаичком и штеће у правном смислу. Пошом следи излађање о подели штеће на имовинску и неимовинску, са посебним осврћом на значај ове поделе, на релативност и критеријум поделе, и на разлику између субјективне имовинске и афекционе вредности. Последњи део рада посвећен је неким посебним видовима штеће, чија је природа у теорији и пракси спорна.

Кључне речи: *Појам штеће. – Имовинска и неимовинска штећа. – Накнада штеће.*

А. О појму штете уопште

I. Штета у лаичком смислу

У обичном, свакидашњем говору реч „штета“ има веома широко значење. Та реч подразумева губитак уопште, губитак у вредности, стање нечега што је постало горе него што је било, затим квар нанесен неком апарату, механизму и сл. Сем тога, штета означава нешто што је неповољно, рђаво, зло; сажаљење, жалост, тугу за неким или нечим¹. Најпосле, штетом се назива свако изгубљено или пропуштено задовољство. Каже се, на пример, да је штета што је сунце прекрио облак па је постало хладно, или што нисмо видели неку позоришну представу, прочитали неку књигу или отишли на излет. Међутим, најопипљивији смисао има стварни или природни појам штете, који значи губитак или погоршање неког животног добра човековог.

* Др Јаков Радишић, редовни професор Универзитета.

¹ Видети *Речник српскохрватског књижевног језика*, књига шеста (Нови Сад, 1976), стр. 1007.

Појам штете јесте појам релације. Штета, наиме, постаје видљива тек ако се сравни садашње стање прикраћеног добра са његовим ранијим стањем, при чему се може узети у обзир и будући развитак који је већ извештан. О штети може бити речи само уколико постоји негативна разлика тих стања. За штету у лаичком смислу није битно ни како је до ње дошло, ни ко ће, у крајњој линији, њу поднети: оштећени или неко други.²

II. Штета у правном или нормативном смислу

1. Лаички или природни појам штете није употребљив у праву јер је сувише широк. Стога се правници служе *правним* или *нормативним* појмом штете, који има уже значење и обухвата само оне губитке који су достојни правне заштите.³ Он се надовезује на лаички или природни појам штете, али не обухвата сваку врсту шкођења коју човек доживљава, тј. сваку фактичку или истинску штету. За њега је значајно и како је до штете дошло и ко ће је напоследку сносити. Правни појам штете означава *ушћрб неког правно заштићеног добра или интереса, шћто настјаје мимо воље љодођеног лица и који је неко ћрећи дужан да надокнади*. Ако оштећени није овлашћен да надокнаду за претрпљени губитак захтева од неког трећег, него губитак мора да сноси сам, тада није реч о штети у правном смислу или правно релевантној штети. Такав је, на пример, случај кад неког задеси штета услед поплаве, суше или града. Али, ако се оштећено лице осигурало за случај тих непогода, оно стиче право да захтева надокнаду по основу уговора о осигурању, па стога његов губитак представља штету у правном смислу.

2. Штета је губитак који оштећени *ћрћи*, пошто настаје мимо његове воље, услед поступка неког другог или услед природног догађаја. Ако је губитак настао вољом оштећеног, тада се не ради о штети него о *оћуђењу* или *ућрошћу* имовине. Иста је ситуација кад неко добровољно повећава своју пасиву (на пример, преузимањем тућег дуга).⁴ Отуђење или трошење имовинских вредности може имати карактер правно релевантне штете само у овим случајевима: 1) кад су потребе које се отуђењем или трошењем желе подмирити настале противно вољи лица о чијим је потребама реч (на пример: трошкови лечења од телесне повреде коју је други нанео, и трошкови одбране од опасности штете коју је други изазвао); 2) кад неко отуђи или утроши одређену имовинску вред-

² Karl Larenz, *Lehrbuch des Schuldrechts*, I Band: *Allgemeiner Teil*, 13. Auflage (München, 1982), стр. 396.

³ *Ићћо*, стр. 396-397.

⁴ Karl Otfinger, *Schweizerisches Haftpflichtrecht*, I Band: *Allgemeiner Teil*, 4. Auflage (Zürich, 1975), стр. 54.

ност под утицајем противправног деловања на његову вољу (на пример: због силе или претње); 3) кад је осујећен циљ ради којег је имовина отуђена (на пример: неко купи улазницу за концерт па услед телесне повреде за коју је одговоран неко други буде спречен да оде на концерт).⁵

3. Поред шкођења одређеним вредностима, појам штете обухвата и оптерећење правном обавезом, настало због поступка неког трећег (тзв. *пассивна штета*). Настанак обавезе значи да је „оштећени“, мимо своје воље постао дужник и да зато мора начинити одређени трошак да би исплатио дуг. Тиме је његовој имовини запретила опасност да буде умањена, отворен је пут за *активну штету*. Али се поставило питање може ли се оптерећење обавезом сматрати штетом и у случају кад је дужник платежно неспособан, тако да у догледно време не може бити принуђен на исплату дуга. Немачки судови, на пример, на ово питање раније су одговарали негативно, сматрајући да за дужника који инсолвентан обавеза не значи, практично, никакав терет. Данас, међутим, они имају супротно становиште и држе да према мерилима поштеног саобраћаја и лице без имовине има оправдан интерес да не повећава своју пасиву.⁶ Пасивна штета постоји, на пример, у случају кад жена, услед кривице лекара, роди нежељено дете. Тада за родитеље детета настаје штета у виду обавезе издржавања детета. У неким земљама западне Европе и у САД, судови признају родитељима право на накнаду те штете.⁷ Али, у пасивну штету можемо убројити и оне облике штете за које одговара неко други мимо починиоца, уз право на регрес према починиоцу.

4. Иако је правни појам штете од велике важности, већина грађанских законика њега само употребљава али га не дефинише. Аустријски Општи грађански законик био је дуго времена једини у Европи који је имао дефиницију појма штете. У његовом § 1293 стоји: „Штета је сваки губитак који је некоме причињен на имовини, правима или на његовој личности. Од тога се разликује измакла добит коју је неко, према редовном току ствари, могао очекивати.“ Наш Закон о облигационим односима, у члану 155, дефинише, такође, појам штете али на другачији начин: „Штета је умањење нечије имовине (обична штета) и спречавање њеног повећања (измакла корист), као и nanoшење другоме физичког или психичког бола или страха (нематеријална штета).“ Пада у очи чињеница да је овај „нормативни“ појам штете непотпун. Законодавац

⁵ Пример наведен према von Tuhr/Peter, *Allgemeiner Teil des Schweizerischen Obligationenrechts*, Band I, Lieferung 1 (Zürich, 1974), стр. 84.

⁶ Staudinger/Medicus, *Kommentar zum BGB*, zweites Buch, 12. Auflage (Berlin, 1980), коментар уз § 249, маргинални број 11д.

⁷ О томе видети Hans Stoll, *Haftungsfolgen im bürgerlichen Recht* (Heidelberg, 1993), стр. 280-286.

је штету дефинисао као чисто емпиријски појам, који обухвата само оно што је у пракси прихваћено и потврђено. У томе не треба видети никакав недостатак, јер се од законодавца не може ни очекивати да се при дефинисању појма штете служи већом мером апстракције. Одређивањем појма штете у самом закону не решава се питање докле сеже правно заштићених добара човекових. Просто зато што је немогуће да се унапред и до детаља наброје сви губици на тим добрима који се сматрају штетом и који заслужују да буду надокнађени. То треба да решавају судови у сваком конкретном случају. Појам штете, као и сви други правни појмови, извучен је из емпирије и мора се стално прилагођавати пракси.

5. Правна теорија није успела да изгради јединствен појам штете за све случајеве одговорности. Јер штета није нека апстрактна појава, односно чињеница која се даде појмити сама по себи; она је *функционални појам*, који се може разумети једино у контексту његове свакидашње примене.⁸ Стога већи практични значај има раздељивање штете на поједине врсте неголи одређивање њеног општег појма. Међутим, теорија се мора бавити и једним и другим. Довољно одређен и дефинисан појам штете може, без сумње, бити користан, уколико представља кратку формулацију достигнутог резултата у истраживању појединих врста штете. Но, ти резултати нису, нажалост, још довољно чврсти и неспорни, па зато ваља бити опрезан при њиховом коришћењу. То ће показати и подела штете на имовинску и неимовинску, чије излагање следи.

Б. Подела штете на имовинску и неимовинску

1. Значај поделе

Деоба штете на имовинску (материјалну) и неимовинску⁹ (нематеријалну) има велик практични значај. Кратко речено, неимовинска штета има знатно неповољнији третман у праву него имовинска. То долази отуда што је она са становишта принципа компензације ненадокнадива. Јер компензација претпоставља губитак који се може проценити независно од индивидуалне реакције

⁸ Esser/Schmidt, *Schuldrecht*, Band I: *Allgemeiner Teil*, 2. Teilband (Karlsruhe, 1976), стр. 129.

⁹ Швајцарски правници не прихватају ову поделу, јер сматрају да штета у правном смислу представља искључиво *умањење имовине*, користећи при том појам имовине у ширем смислу, тј. као економски значајна и мерљива добра која неком припадају. Ако је повређено право личности које не спада у имовину и ако та повреда није повезана са оштећењем економске природе, тада није реч о штети него о *нематеријалној неугодности* (Unbill), која се не може поправити накнадом, него задовољењем (Oftinger/Stark, *Schweizerisches Haftpflichtrecht, Allgemeiner Teil*, Band I, Zürich, 1995, стр. 71-72).

оштећеног (дакле, објективно) и давање неког еквивалента.¹⁰ Ниједан облик неимовинске штете није, међутим, за то подесан, а само неки практично незнатни облици даду се поправити путем реституције.¹¹

Но, и поред тога, могућност новчане надокнаде неимовинске штете призната је као израз заштите човековог права личности. Само што та могућност није неограничена, него зависи од посебних услова. Мали је број правних поредака који генерално изједначају услове одговорности због имовинских и неимовинских штета. Такав је, на пример, случај са француским правом.¹² Већина правних поредака новчану накнаду неимовинске штете дозвољава једино у случајевима који су законом изричито одређени (*принцип енумерације*). Тако чини и наш Закон о облигационим односима.¹³ На тај начин дошло се до знатне разлике и на нормативном плану и у судској пракси појединих земаља. Сем тога, извесни правни системи накнаду неимовинске штете условљавају кривицом штетника и његовом деликтном одговорношћу (на пример: немачко право). Други опет траже да неимовинска штета буде знатна (члан 200, ст. 1 ЗОО), сужавају круг поверилаца надокнаде (члан 201 ЗОО) и ограничавају могућност наслеђивања и уступања права на накнаду (члан 204 ЗОО), тј. сматрају га строго личним правом.

II. Релативност поделе

1. Свака штета може се објаснити као уштрб једног од два добра човекова: имовинског и неимовинског. У центру пажње правног поретка не стоји, ипак, имовинско добро као такво, него човек коме оно служи. Другим речима, ни ствар није правно заштићена због њене властите физичке егзистенције, него због тога што припада неком правном субјекту, што је он користи.¹⁴ И штета на имовини односи се, дакле, на носиоца имовине. Штетно деловање на ствар не погађа њу саму, него лице у чију имовину она спада. Ако ствар није ничија, њено уништење или оштећење не представља штету са становишта права, јер правну заштиту не ужива имовина већ субјект имовине.

2. Ова околност казује да подела штете на имовинску и неимовинску има условну (релативну) вредност. У појмовном смислу, те две врсте штете представљају, додуше, категорије које се

10 Stoll, *наведено дело*, стр. 287.

11 На пример: опозивање јавне увреде, повраћај или уништење неовлашћено сачињених фотокопија приватних писама или снимљених магнетофонских трака, козметичка операција ради отклањања насталих телесних ожиљака, и сл. Видети и члан 199 ЗОО.

12 Stoll, *истио*, стр. 286-287.

13 Видети његове чланове 200 и 202.

14 Hans-Joachim Mertens, *Der Begriff des Vermögensschaden in Bürgerlichen Recht* (Stuttgart, 1967), стр. 128 и даље.

међусобно искључују, али сврставање неке штете у једну од тих категорија не искључује могућност да се она уврсти и у другу. Имовинска штета јесте веома често и неимовинска. На пример: власник оштећеног аутомобила, поред материјалне штете на аутомобилу, трпи и личну, нематеријалну штету јер мора да се брине за оправку аутомобила, да се љути и узбуђује због штетног догађаја и изгубљеног времена. А колико тек узбуђење власника изазива уништење ствари која за њега представља драгу успомену на некога! Кад се те чињенице имају у виду, тада се неизбежно намеће закључак да готово сваку имовинску штету прати и неимовинска.¹⁵ С друге стране, непосредни напад на лична добра може имати за последицу посредну имовинску штету. На пример: повреда тела или оштећење здравља изазива трошкове лечења и губитак зараде. Имовинску штету може проузроковати и повреда части. Стога, да би се одредила врста штете у конкретном случају, није довољно обратити пажњу једино на непосредно нападнуто правно добро, него ваља водити рачуна и о карактеру претрпљеног губитка.¹⁶

3. Релативност поделе штете на имовинску и неимовинску читовала се и у пракси наших судова. Тако је Врховни суд Југославије, у својој одлуци Гз-37/56, од 18. V 1956, заузео став да физички бол узрокован повредом тела и здравља не треба третирати као нематеријалну, већ као *материјалну штету*.¹⁷ То становиште овај суд ће убрзо променити у одлуци Гз-117/56, од 22. XII 1956, у којој каже да физички бол представља *повреду личности*, тј. нематеријалну штету.¹⁸ Исти суд мењао је свој став и о карактеру штете у виду унакажености, сматрајући је, најпре, материјалном па потом нематеријалном штетом.¹⁹ Најпосле, Врховни суд Југославије је у једном случају имао мишљење да страна уговорница која од друге стране није на време добила стан трпи нематеријалну штету, у облику смањеног комодитета, док у другој одлуци сматра то имовинском штетом.²⁰

4. Из наведених примера даде се закључити да недостаје поуздано мерило за деобу штете на имовинску и неимовинску, али о томе ће бити речи мало доцније. Овде ваља указати на околност

15 Giuseppe Tamburrino, „Der Begriff des Vermögensschadens im italienischen Recht“, у: *Der Begriff des Vermögensschadens im deutschen und italienischen Recht – Internationale Aspekte des Arbeitsrechts in den deutsch-italienischen Rechtsbeziehungen* (Karlsruhe, 1973), стр. 18.

16 Hermann Lange, *Schadensersatz* (Tübingen, 1979), стр. 35.

17 Видети *Збирку судских одлука*, књ. 1, свеска 2, број одлуке 378.

18 *Збирка судских одлука*, књ. 1, свеска 3, број одлуке 697.

19 Упоредити његове одлуке Рев. 608/58, од 4. X 1958, и Рев. 248/68, наведене у раду Богомира Костањевца „О неимовинској штети“, *Наша законичност*, бр. 4/1971, стр. 262.

20 Рев. 346/62, од 1. III 1963. (Архива Савезног суда); Рев. 880/58, од 17. II 1959, *Збирка судских одлука*, књ. 4, свеска 1, одлука бр. 49.

да су називи „нематеријална штета“ и „морална штета“, који се у наведеним одлукама користе као синоними за неимовинску штету, у суштини погрешни. Јер лични интерес чија повреда заснива неимовинску штету, веома је отелотворен, и у томе смислу нематеријалан, тј. односи се на стварни и смислено опажајни свет, за разлику од човековог унутрашњег света, у облику интелекта и осећања. Предметна и стварна неимовинска штета није само телесна повреда, него и погоршање телесног здравља. Сем тога, није тачно да неимовинска штета погађа људе увек само у идеалном и моралном смислу; настали губитак задире често и у економско подручје, па је и у том смислу материјално релевантан.²¹

III. Критеријум поделе

1. Под појмом неимовинске штете подводе се обично сви они губици и погоршања која се не могу убројити у имовинске штете у смислу принципа компензације. Стога је њихово одређивање негативно. Ради се, наиме, о губицима који се не одражавају на *суйсџаниу имовине* и који се не могу отклонити новчаним чинидабама. Док се имовинска штета тиче, отприлике, онога што неко има, неимовинска се тиче претежно његовог личног интегритета, тј. онога што он јесте.²² Неимовинска штета своди се на психичко узнемирење, у виду физичког или душевног бола, страха, неугодних осећања и сл. Имовинска, пак, штета може настати у виду одузимања, уништења или погоршања неког имовинског добра, на пример, неке ствари или неког имовинског права, или у облику опште имовинске штете, тј. умањења имовине у целости или спречавања пораста имовине који се могао основано очекивати.²³

2. Кључ за разликовање ових двеју штета ваља тражити у самом појму имовинског и неимовинског добра. Под имовинским добрима подразумевају се она добра човекова чија је вредност мерљива у новцу, која се за новац могу отуђити и прибавити. Пошто имовинско добро може, на уобичајен начин, бити од користи у рукама свакога, оно изазива жељу за поседовањем и код оних лица која га немају. Та су лица спремна да га прибаве разменом за друга добра. Имовинско добро јесте, дакле, добро од *ојшиџеџ* интереса. У тржишној привреди та општа заинтересованост води ка куповини имовинског добра за новац. Ниједно имовинско добро (*per definitionem*) не може бити без новчане вредности. Зато се и каже да су имовинска сва добра која су мерљива новцем, а мерљива

21 Stoll, *наведено дело*, стр. 342.

22 Rudolf Hammann, *Methoden und Problematik der Schadensberechnung* (München, 1972), стр. 13.

23 Larcenz, *наведено дело*, стр. 398.

су зато што су имовинска. Узрок њихове новчане вредности лежи у општој (интерсубјективној) подобности за задовољење одређених потреба.²⁴

Супротно томе, неимовинска добра су она за која су заинтересована само лица којима та добра припадају. За остала лица она немају никакву вредност, ни употребну ни прометну. Чак ни теоријски та се добра не даду размењивати за друга нека добра, јер су неодојива од лица коме припадају. Зато само та лица имају праву представу о њиховој вредности. Другим речима, неимовинска добра немају општу (тржишну), већ само *индивидуалну* вредност, коју није могуће мерити уобичајеним тржишним еквивалентом, тј. новцем.²⁵ Тачније речено, тешко је наћи објективно мерило за обрачунавање вредности губитка на неимовинским добрима у новчаном износу. Пошто се на тржишту уопште не појављују, та добра и немају тржишну цену, па се њихова вредност за лице коме припадају мора ценити искључиво према властитом нахођењу. У лична добра спадају, на пример, живот, телесни и психички интегритет, здравље, част, углед, достојанство, лични подаци, идентитет, и сл.²⁶

3. Између чисто нематеријалних штета, које се отимају процени у новцу, и правих имовинских штета, које се даду изразити у новчаној вредности, постоје широке „сиве зоне“ амбивалентних међуоблика штете.²⁷ Њихово сврставање и оцена задају тешкоће, јер се ту материјални и нематеријални аспекти међусобно повезују. Такве штете, упркос материјалним примесам, не даду се експлицитно изразити цифарски, него се морају, ако устреба, проценити. То су тзв. „субјективно-економске штете“, као што је, на пример, губитак који се састоји из оштећења личног угледа као таквог. Код те штете преовлађује нематеријални аспект, али се истовремено, по правилу, погоршава и материјална позиција дотичног лица, иако још није наступио мерљив губитак у заради. С друге стране, у случају отежаног бављења професионалним занимањем услед телесне повреде, у првом плану стоји материјална страна штете, иако дотично лице не трпи, такође, губитак зараде. Отежање је, међутим, истовремено и умањење личности, па је утолико нематеријалне природе.²⁸ Немерљиве штете, са тешко одвојивим материјалним и нематеријалним последицама, настају и у случају кад штетни догађај делује на имовинско добро које служи искључиво

24 Karsten Küppers, *Verdorbene Genüsse und vereitelte Aufwendungen im Schadensersatzrecht* (Karlsruhe, 1976), стр. 89, 95 и 96.

25 *Истио*, стр. 52.

26 Обрен Станковић и Владимир Водинелић, *Увод у грађанско право* (Београд, 1995), стр. 123.

27 Stoll, *истио*, стр. 291.

28 *Истио*.

или претежно неекономском интересу одређеног лица. То бива, на пример, кад дође до оштећења или уништења породичне слике или рукописа научног дела.²⁹

IV. Разлика између субјективне имовинске и афекционе вредности

1. Кад се ради о штети на ствари, ваља имати у виду да ствар може имати двојаку вредност: *ојшићу* или *јромейну* и *јосебну*.³⁰ Општом се назива вредност коју ствар исте врсте и истог квалитета има за свакога, у датом тренутку, на тржишту (*pretium commune*), без обзира на посебне прилике оштећеног. Она се утврђује апстрактно, према чисто објективним мерилима, не водећи рачуна о томе који је имовински губитак нанесен конкретном повериоцу.³¹ Општа вредност се мора надокнадити у сваком случају, па и кад губитак ствари за оштећеног, субјективно, не представља штету. Извесни правници сматрају да општа вредност репрезентује само повређено право имаоца ствари и да ступа чак на његово место.³²

2. Посебна или субјективна вредност је она коју уништена ствар има управо за конкретног повериоца (*pretium singulare*). Она се још назива и *инћерес*.³³ Утврђивање те штете врши се с обзиром на посебне прилике у којима се оштећени налази, али не и с обзиром на његову наклоност и расположење. Пошто се жели обештетити одређено лице, њему треба дати онолико колико губитак за њега лично вреди, а не колика је његова вредност за свакога.³⁴ Интерес може бити једнак објективној вредности ствари, али не мањи од тога, јер је објективна вредност она коју ствар има за свакога, па и за конкретног повериоца. Сматра се да је интерес већи од опште вредности у случају кад је уништена ствар била од посебно велике користи за оштећеног, или кад је заједно са другим његовим стварима чинила *економску целину*, па је услед њеног губитка и вредност тих ствари сада мања. На пример: од два дресирана пса, који су навикли један на другог и који су служили за извођење извесне акробације у циркусу, буде убијен један.³⁵ У том случају интерес власника није раван тржишној вредности једног дресираног пса исте расе, старости и пола. Мора се, наиме, водити рачуна о чињеници да и преживели пас, услед губитка његовог пара, сада мање вреди. И измакла добит представља,

29 *Исјо*.

30 Видети § 305 аустријског *Ојшићез ѓрађанској законика*.

31 Hans Brox, *Allgemeines Schuldrecht*, 12. Auflage (München, 1984), стр. 201.

32 О томе видети Helmut Koziol, *Oesterreichisches Haftpflichtrecht*, Band I: Allgemeiner Teil, 2. Auflage (Wien, 1980), стр. 25.

33 *Исјо*, стр. 33.

34 Windscheid/Kipp, *Lehrbuch des Pandektenrechts*, 9. Auflage, Band 2. (Darmstadt, 1963), стр. 56.

35 Пример узет од Oftinger-a, *Schweizerisches Haftpflichtrecht*, erster band: *Allgemeiner Teil*, 4. Auflage (Zürich, 1975), стр. 251.

такође, посебну или чисто субјективну штету. Иако је штета погодила најпре само једну ствар, њу треба одмерити према диференцији која је, услед пропасти те ствари, настала у целокупној имовинској позицији власниковој (*тхеорија диференције*). То произлази из смисла накнаде штете, који изискује да оштећени буде постављен у ситуацију у којој би се налазио кад не би било догађаја који обавезује на надокнаду.³⁶

3. Од субјективне вредности или интереса треба разликовати тзв. *афекциону вредност ствари* (*pretium affectionis*), чији губитак не представља имовинску него неимовинску штету. Она постоји само у индивидуалној представи конкретног лица и резултат је његове емотивне везаности за одређену ствар, тј. особите љубави или нарочите наклоности. Једна по себи безвредна ствар може за њеног власника имати знатну индивидуалну вредност („вредност осећања“) из чисто личних разлога, зато што представља драгу успомену на некога или на нешто. На пример: почасна диплома, породична слика, љубавно писмо и сл. Разлику између субјективне вредности или интереса и афекционе вредности покажемо на примеру: Лице А има скупocen порцелански сервис, какав се више не може набавити. Ако неки од делова тога сервиса буду поломљени туђом кривицом, тада треба водити рачуна не само о вредности коју су ти делови појединачно имали, него и о штети коју је лице А претрпело услед тога што његов сервис није више комплетан. Тако обрачуната штета представља интерес. Али, ако је сервис био и драга успомена од неког претка, он за оштећеног има још и афекциону вредност.³⁷ Правило о накнади афекционе вредности ствари садржи § 1331 аустријског Општег грађанског законика. По његовом узору формулисан је и члан 189, ст. 4 ЗОО, али је та формулација непрецизна и више личи на имовински интерес неголи на афекциону вредност ствари. Међутим, немачки и швајцарски правници не признају могућност накнаде афекционе вредности, зато што она није обухваћена прописима који изричито утврђују одговорност због неимовинске штете.³⁸

В. Спорни случајеви поделе штете на имовинску и неимовинску

Иако је мерило за разликовање имовинских и неимовинских штета јасно, оно ипак није у стању да осигура јединствено вредновање свих облика штете који се у пракси појављују. Неки од тих облика изазвали су чак жучне спорове међу правницима, па стога

³⁶ Тако је прописано у § 249 немачког Грађанског законика и у члану 190 ЗОО.

³⁷ Пример узет од Larenz-a, *Lehrbuch des Schuldrechts*, I Band, 11. Auflage (München, 1977), стр. 386.

³⁸ Врох, *наведено дело*, стр. 201; Ofingert/Stark, *истио*, стр. 71.

заслужују да се о њима посебно говори. То су: штета услед привремене немогућности употребе ствари, трошкови који су због штетног догађаја постали бескорисни, и штета због губитка плаћеног одсуства и слободног времена.

I. Штета услед привремене немогућности употребе ствари

1. У судској пракси и правној теорији појединих земаља изречена су различита мишљења о томе да ли сâм привремени губитак могућности употребе ствари, који је последица одређеног штетног догађаја, представља имовинску или неимовинску штету. Битно је да се ради о стварима чија употреба не доноси економске користи своје власнику. Највећи практични значај имало је ово питање код штета на моторним возилима. Њихови власници лишени су могућности да употребљавају своје возило за време док се оно налази на оправци, односно док не купе друго уместо уништеног. У судској пракси њима је признато право да за то време могу узети у закуп друго возило, а трошкове закупа превалити на штетника.³⁹ То становиште објашњава се правом оштећенога да буде постављен у ситуацију у којој би се налазио да штетни догађај није наступио. Начињени издаци на име закупнине спадају у позитивну имовинску штету, чија накнада није спорна.⁴⁰

Међутим, тешкоће настају у случају кад оштећени није узео у закуп туђе возило за време док је лишен могућности да употребљава своје, тј. кад није начинио имовински издатак. У том случају неупотреба возила значи за њега једино губитак *угодног и слободног времена*. Аустријски и швајцарски правници поимају тај губитак као неимовинску штету и не признају оштећеном право на накнаду.⁴¹ Исто гледиште заступљено је и у нашој судској пракси,⁴² док су у теорији мишљења о томе подељена.⁴³ Супротно томе,

39 Видети ближе о томе Friedrich Hartl, *Schadensersatzrecht des Kraftfahrers* (Wien, 1969), стр. 174; Helmut Becker, *Kraftverkehrs-Haftpflichtschäden*, 12. Auflage (Karlsruhe, 1973), стр. 143.

40 Köziol, *наведено дело*, стр. 42.

41 *Исио*, стр. 46; Rolf Veit, *Das Eisenbahn-und Kraftfahrzeug-Haftpflichtgesetz*, 3. Auflage (Wien, 1971), стр. 50; Oftinger, *исио*, стр. 257-258.

42 На саветовању судија Грађанског одељења Врховног суда Југославије и судија – представника грађанских одељења републичких и покрајинских судова, које је одржано 26. и 27. јуна 1969, заузет је правни став да „за привремену немогућност употребе оштећеног аутомобила не припада накнада неимовинске штете“ (*Збирка судских одлука*, књ. 14, свеска 2, стр. 110). Потпуно исто гледиште исказао је у својим одлукама Врховни суд Србије (*Зборник судске праксе Врховног суда Србије*, свеска 2-3, од 1971, стр. 138, број 253) и Врховни суд Македоније (*Полијтика*, од 9. октобра 1973, стр. 19).

43 Против накнаде ове штете залаже се Станковић Обрен, „Накнада штете за привремену немогућност употребе ствари“, *Правни живоић*, бр. 6-7/1970, стр. 35. За надокнаду залаже се Стојановић Драгољуб, „Привремена немогућност коришћења аутомобила: имовинска или неимовинска штета?“, *Правни живоић*, бр. 2/1970, стр. 54.

Савезни врховни суд Немачке третира штету због губитка могућности употребе моторног возила као имовинску штету, и досуђује оштећеном новчану надокнаду обрачунату апстрактно, на темељу „фиктивних трошкова закупа“.⁴⁴ Овај суд прави разлику између ствари које служе за свакодневну употребу и луксузних ствари. Кад су у питању луксузне ствари (као што је, на пример, спортски моторни чамац), ризик губитка могућности употребе треба да сноси власник, али кад је реч о обичним стварима које се свакодневно употребљавају, губитак могућности употребе треба накнадити.⁴⁵ У позадини тога става стоји расуђивање да свако ко утроши знатна новчана средства да би купио моторно возило чини то из *економских разлога*. „Он то ради у циљу да своје време рационалније употреби, особито да своју радну снагу боље и успешније искористи и одржава, да ужива у пријатностима које пружа возња аутомобилом, и да, пре свега, не зависи од јавног саобраћаја, те да тако може брже да стигне на посао и врати се са посла и потражи одмор.“ Холандски судови стоје, такође, на становишту да свако ускраћивање или умањење могућности употребе ствари које је изазвано недопуштеним радњама, представља штету коју ваља надокнадити, уколико се могућност оштећеног да ствар употребљава темељи на неком праву што спада у његову имовину. То објашњавају мишљењем да могућност употребе ствари чини *засебну вредност*, али је у теорији ипак спорно да ли штету треба обрачунавати апстрактно или конкретно.⁴⁶

2. Становиште по коме привремени губитак могућности употребе ствари представља имовинску штету почива на тзв. *тјези комерцијализације*, која појам имовине проширује. Присталице ове тезе кажу, наиме, да у имовину не спадају искључиво ствари и права, него и све користи од употребе ствари које се на тржишту могу за новац прибавити. Пошто могућност употребе спада у имовинску вредност која се даде утврдити према објективним мерилима, лишавање употребе значи штету мерљиву новцем.⁴⁷ Своје гледиште о имовинском карактеру штете због привремене немогућности да се возило користи, Савезни врховни суд Немачке образлаже и промишљањем о апстрактно обрачунатој измаклој добити. Он, наиме, полази од тога да би аутомобил који није одмах употребљив имао мању тржишну цену у случају продаје, а при теоријски могућем давању у закуп губила би се закупнина. Шкођење могућности употребе возила *комерцијализује се*, тј. његова подобност да се у свако време употребљава представља економску корист. Међутим,

44 Видети његову одлуку од 30. IX 1963, *Juristenzeitung*, бр. 13/1964, стр. 420.

45 Erwin Deutsch, *Unerlaubte Handlungen, Schadensersatz und Schmerzensgeld*, 3. Auflage (Köln, 1995), стр. 222, маргинални број 459.

46 Küppers, *наведено дело*, стр. 37.

47 *Истио*, стр. 38-42.

оштећени мора бити у стварној могућности да ствар користи. Таква могућност недостаје, на пример, ако је власник аутомобила болестан или ако му је привремено одузета возачка дозвола.⁴⁸ С друге стране, довољно је ако су макар чланови породице оштећеног у позицији да возило користе. У томе је знатна разлика у односу на услове обештећења због губитка саме супстанце ствари, јер због њеног уништења власник има право на накнаду штете без обзира на то да ли би је икад користио.

3. Противници овог схватања не оспоравају чињеницу да се могућност употребе ствари даде изразити у новцу и да она има извесну имовинску вредност. Међутим, они тврде да је неодржива премиса да ствар, поред своје тржишне вредности, има још и *вредности ујошребе* као самосталну имовинску вредност. По њиховом мишљењу, власничко право употребе представља само израз својине, и оно је при процени својине већ узето у обзир. Приликом утврђивања тржишне вредности ствари, вођено је, наиме, рачуна о њеној способности за употребу. Ако би се поред вредности супстанце рачунала одвојено и могућност употребе, то би значило да се ова друга вреднује два пута. Јер својина претпоставља увек и супстанцу ствари и могућност да се она употребљава. Обе ове вредности чине вредност својине.⁴⁹ Само у случају кад су својина и овлашћење за употребу ствари раздвојени (на пример, ако је ствар дата у закуп) могућност употребе има засебну вредност, која се изражава у одговарајућој цени закупа.⁵⁰

4. При разматрању овог проблема, поред већ изложених, ваљало би имати на уму још неке околности. Пре свега, треба имати у виду да материјална добра могу служити човеку за задовољење различитих потреба (економских и неекономских), али да се при утврђивању њихове тржишне вредности не води рачуна о потреби конкретне купца. На пример: сасвим је свеједно да ли неко купује аутомобил зато што хоће да се бави такси-превозом или због боље организације приватног живота и личног задовољства које осећа при вожњи. Највећи број људи не купује аутомобил из економских, него из неекономских разлога. Са становишта правичности и са моралног становишта, не би се могло рећи да њихов разлог куповине аутомобила није вредан правне заштите, зато што у случају привременог губитка могућности употребе не трпе штету

48 У теорији има и супротних мишљења, по којима услов за накнаду штете није ни воља ни могућност оштећеног да ствар користи. Поборници оваквог става кажу да питање диспозиције постојећом имовином не спада у питање појма имовине. Видети о томе Wolfgang Grunsky, *Aktuelle Probleme zum Begriff des Vermögensschadens* (1968), стр. 77. И судови у САД деле то мишљење (Stoll, *уццо*, стр. 307).

49 Kozioł, *уццо*, стр. 46.

50 Eike Schmidt, *Grundlagen des Haftungs- und Schadensrechts*. Athenäum-Zivilrecht I (1972), стр. 586.

на својој имовини. Ако су купци аутомобила, ради боље организације живота, платили тако високу цену као што је цена аутомобила, у име којих принципа њима треба ускратити право да траже надокнаду штете од онога ко им је такву организацију онемогућио?

Стварна тешкоћа да се штета изрази у новчаним јединицама не може бити оправдање да се она окарактерише као неимовинска. Теорија диференције, која имовинску штету види само као разлику између два стања имовине, није довољна. Мада штетни догађај у ситуацији коју разматрамо не доводи ни до умањења одређене имовине нити до измицања одређене добити, он, ипак, погађа и имовинску сферу оштећеног. Одлучујући значај требало би придати питању да ли се корист које је неко лишен може за новац прибавити. *Ако је њаково прибављање могуће, онда је сама природа користи небитна.* Осећање задовољства што га изазива употреба ствари јесте лично добро човеково које се не може пренети на другог, али се може пренети ствар чије коришћење такво задовољство изазива. Цена употребе ствари представља, у неку руку, и цену задовољства које она изазива. Није ни задовољство које се има од гледања позоришне представе имовинско добро, али се ипак сматра да је онај коме је одузета улазница за позоришну представу претрпео имовинску штету у виду цене коју је за улазницу платио. Појам имовинске штете у смислу правила о накнади требало би, дакле, проширити. Њиме би ваљало обухватити и штету услед привремене немогућности да се ствар употребљава, ако се континуирана могућност употребе може стећи уз новчану надокнаду (на пример, ако се ствар исте врсте може узети у закуп), и ако је ствар прибављена ради свакодневне употребе). Само тако могуће је следити прокламовани циљ надокнаде: да се оштећени доведе у ситуацију у којој би се налазио да није било штетне радње или пропуштања.

II. Трошкови који су услед штетног догађаја постали бескорисни

1. У случају оштећења ствари коју власник трајно користи у одређене сврхе, намеће се питање да ли у штету треба убројити и трошкове које је власник начинио да би ствар могао да употребљава. На пример: за моторно возило се, поред куповне цене, морају периодично плаћати трошкови регистрације, осигурања од ауто-одговорности, гаражирања, порез и сл. Ако возило за неко време не може да се употребљава због оштећења, сви ови трошкови постају узалудни и бескорисни. Стога се поставља питање да ли власнику оштећеног возила, поред накнаде осталих видова штете, треба признати и право на накнаду сразмерног дела тих генералних трошкова. Одговор на то питање отежавају два проблема: проблем узрочне везе и проблем природе ове штете. Они су условили и два

опречна гледишта правника. По једном гледишту, између штетног догађаја и штете, у овом случају, не постоји узрочна веза. Јер власник возила је, својом слободном вољом начином одговарајуће трошкове пре саобраћајног удеса и независно од њега, па се стога не може рећи да их је починилац штете проузроковао.⁵¹ Починилац није изазвао те трошкове, него је спречио употребу аутомобила, а губитак употребе представља неимовинску штету.⁵²

2. У земљама чије право накнаду неимовинске штете допушта само у виду изузетка ово становиште води ка негирању права на обештећење. Међутим, неки судови нису хтели поћи тим путем, него су се приклонили гледишту по коме учињени трошкови имају карактер имовинске штете, коју треба надокнадити. Присталице овог схватања истичу у први план чињеницу да је услед саобраћајног удеса *осујећен циљ* ради којег су трошкови начињени. Трошкови значе ефективно умањење имовине за које није добивен очекиван еквивалент у виду сталне могућности употребе ствари. Између штетног догађаја и губитка еквивалента постоји, дакле, узрочна веза, услед које је имовински издатак накнадно стекао карактер штете.⁵³ Потребно је рећи да се извесни правници залажу за једно средње решење. Они, наиме, мисле да се ради о неимовинској штети коју треба надокнадити зато што се она даде лако обрачунати у новцу.⁵⁴ Ту, дакле, отпада могућност истицања познатог аргумента да нематеријална штета није мерљива новцем и да је зато не треба надокнађивати. Ипак, та околност не може водити ка надокнади сразмерног дела свих тзв. „фрустрираних трошкова“, јер би то било неподношљиво. Постоји, на пример, сагласност међу правницима да право на накнаду сразмерног дела трошкова који омогућују употребу ствари, не треба признати лицу коме је други нанео телесну повреду или му оштетио здравље. За време док се налази у болници на лечењу, такво лице лишено је могућности да користи, на пример, свој стан, свој аутомобил и свој телевизор. Уколико нема ни породице која би те ствари могла користити, трошкови закупа стана, осигурања од ауто-одговорности и телевизијске претплате бивају, такође, узалудни. Међутим, њихова се накнада не признаје због тога што се они убрајају у „трошкове нормалног вођења живота“.⁵⁵ Али се признаје право на накнаду трошкова начињених у посебне сврхе, као што су, на пример,

51 Albrecht Zeuner, „Schadensbegriff und Ersatz von Vermögensschäden“, *Archiv für die civilistische Praxis*, Band 163, стр. 393.

52 Koziol, *уцїю*, стр. 49; Brigitte Keuk, *Vermögensschaden und Interesse* (Bonn, 1972), стр. 248.

53 Karl Larenz „Nutzlos gewordene Aufwendungen als erstattungsfähige Schäden“, *Revolution der Technik, Evolution des Rechts*, Festgabe für Karl Otfinger (Zürich, 1969), стр. 161.

54 Koziol, *уцїю*, стр. 49-50.

55 Larenz, *уцїю*, стр. 163.

трошкови куповине карте за биоскоп, за фудбалску утакмицу или за туристичко путовање.⁵⁶ Проблем је, међутим, у томе како повући границу између фрустрираних трошкова које треба накнадити и оних које не треба накнадити, јер за то недостаје општепризнато мерило.

III. Штета у виду губитка плаћеног одсуства и слободног времена

1. Услед штетног догађаја, оштећени може бити спречен да, по властитој жељи, користи време свог годишњег одмора, недељних и других празника, или да му коришћење тог времена буде макар „покварено“ (на пример, бригом за тражење лекарске помоћи, оправке аутомобила и сл.). У правној пракси и теорији поставља се питање да ли је штетник дужан да накнади и овај вид проузроковане штете, који се, у ствари, састоји у губитку слободног времена. На то питање правници одговарају различито, у зависности од тога какав карактер придају овој врсти штете.

По једном становишту, овај губитак спада у неимовинску штету, коју не треба надокнадити. Њега следе и судови бивше Југославије. То је особито видљиво из одлуке Врховног суда Словеније Гз. 1131/68, од 27. I 1969, у којој стоји да се накнада не признаје „за сваку неимовинску штету нанесену добрима, односно осећањима, као на пример, за неискоришћени годишњи одмор, путовање или излет, несуделовање на скуповима, и слично“.⁵⁷ Исто гледиште заступљено је и међу швајцарским правницима.⁵⁸ По њима би, међутим, ситуација била другачија ако би се радило о штети због неиспуњења уговора. На пример: кад туристичка агенција стави на располагање своме комитенту собу у којој он, због ларме, не може да нађе мир који му је за одмор потребан, па му дани одмора буду „протраћени“. Штета се у том случају састоји из трошкова који су плаћени да би се одсуство провело у одмору, јер је циљ уговора са агенцијом и био да се оствари одмор и опоравак.⁵⁹

2. Немачки правници су, у почетку, водили жучне расправе око питања да ли треба признати право на накнаду штете због изгубљеног, односно протраћеног одсуства и слободног времена. Такво стање потрајало је све до чувене одлуке Савезног врховног суда Немачке 10. X 1974. године.⁶⁰ У конкретном случају радило

⁵⁶ *Исио*.

⁵⁷ *Збирка судских одлука*, књ. 14, свеска 3, број одлуке 269.

⁵⁸ Ofinger/Stark, *исио*, стр. 88-89.

⁵⁹ *Исио*, стр. 58.

⁶⁰ Објављена у: *Entscheidungen des Bundesgerichtsofs in Zivilsachen*, бр. 63, стр. 98 и даље.

се о тужби за накнаду штете због 14 протраћених дана одсуства, јер тужилац и чланови његове породице нису за то време имали одговарајући смештај, исхрану и могућност купања у Црном мору. Другостепени суд осудио је организатора путовања (туристичку агенцију) да тужиоцу врати 60% од плаћене цене, јер су услуге биле знатно горе него што је уговорено. Међутим, тај суд је, у исти мах, одбио захтев тужиоца за плаћање 1.500 немачких марака због упропашћеног времена за одмор, јер је сматрао да сâм губитак слободног времена не представља имовинску штету уколико за организовање тог времена нису начињени никакви трошкови. Међутим, Савезни врховни суд укинуо је ту пресуду са становишта да време одсуства као такво има имовинску вредност, зато што је одсуство запослени „купио“ од послодавца својим радом; док они који самостално раде, за време одсуства са посла губе зараду коју би нормално остварили. Поред тога, Савезни врховни суд позива се на свој став о привременом губитку могућности употребе ствари: „Оцена да ли је настала материјална штета, тј. да ли оштећено добро има имовинску вредност, зависи битно од његовог вредновања са економске тачке гледишта, при чему као одлучујуће мерило важи владајуће схватање у промету. Ако се животно добро у промету на изванредан начин комерцијализује, тј. ако се може 'купити' одговарајућим имовинским трошковима, тада његов губитак представља материјалну штету.“⁶¹

Овај став Савезног врховног суда Немачке потврђен је, у крајњој линији, и Законом о уговору о путовању, од 1979. године. Тај закон је инкорпорисан у немачки Грађански законик, чији § 651ф, ст. 2 гласи: „Ако је путовање осујећено или знатно оштећено, путник може захтевати умерено обештећење у новцу и због бескорисно утрошеног времена одсуства.“ Међутим, у правној теорији гледиште Савезног врховног суда није наишло на једнодушну подршку. Пре свега, извесни правни писци мисле да се у случају који је решен наведеном одлуком ради о нематеријалној штети, јер тужиочеву штету не чини изгубљено време него изостали опоравак. Сем тога, сматра се да и сâм цитирани текст Грађанског законика указује на нематеријални карактер штете због бескорисно утрошеног времена одсуства.⁶² Најпосле, Савезном врховном суду је замерено што време одсуства оцењује као имовинску вредност само зато што је оно купљено радом и што треба да ојача радну снагу. Јер, по тој логици, право на обештећење не би имала она лица у којих недостају наведене претпоставке, као што су, на пример, домаћице, пензионери, ђаци, студенти и незапослени. То

61 *Исиџо*, стр. 102.

62 Ulrich Magnus, *Schaden und Ersatz. Eine rechtsvergleichende Untersuchung zur Ersatzfähigkeit von Einbussen* (Tübingen, 1987), стр. 189-191.

се сматра недопустивим и неспојивим са Законом о уговору о путовању, а у међувремену је и судска пракса признала право на обештећење због бескорисно утрошеног времена одсуства и лица која не привређују.⁶³

Г. Закључак

1. Закон изискује да се прави разлика између имовинских и неимовинских штета, јер је могућност новчане надокнаде ових других ограничена принципом енумерације. Сем тога, имовинске штете се утврђују и обрачунавају другачије него неимовинске. Међутим, границе између ових двеју врста штете нису непомичне. Схватања о томе шта је мерљиво новцем подлеже променама; јер постоји тежња ка комерцијализацији и стандардизацији личних добара човекових. Ипак, и та тежња има своје границе.

2. Резоновања о потреби ограничавања могућности новчане накнаде нематеријалне штете полазе од назора примитивног и необразованог човека, који свој душевни мир не цени онолико колико материјална добра. Сем тога, гледиште да имовинска добра човекова заслужују бољу правну заштиту него неимовинска, израз је материјалног сиромаштва људи: оно чега нема довољно треба боље чувати. Са порастом материјалног богатства то становиште губи своје друштвено оправдање. Зар човеков живот зависи, на пример, више од аутомобила и телевизора него од душевног спокојства, које је свакоме услов доброг здравља? Давање преимућства материјалним добрима над нематеријалним тешко да још може имати неко разумно оправдање, кад се зна, по учењу медицинске науке, да је душевни мир највеће богатство човеково. Ако се томе дода још и чињеница да је критеријум за раздељивање штете на имовинску и неимовинску прилично несигуран, такво преимућство изгледа још мање оправдано. Треба се надати да идемо у сусрет времену када ће неимовинске штете бити правно једнаке са имовинским. И тада њихово разграничење неће правницима задавати толике тешкоће као данас.

63 *Исто*.

Jakov Radišić*

THE DISTINCTION BETWEEN PECUNIARY AND NON-PECUNIARY LOSS

Summary

The author first of all discusses the notion of harm in general, underlining the difference between loss in the lay sense and loss in the legal sense of the word. He defines the notion of loss in the legal or normative sense as detriment to legally protected goods or interests, which occurs without the intention of the person who sustains the loss and to whom compensation is due from a third party. If the person who sustains the loss is not authorised to demand compensation for the sustained loss from a third party, but must bear the harm himself, then this does not signify loss in the legal sense.

The author then gives an explanation in which he makes a distinction between pecuniary and non-pecuniary loss. In this context, he deals with the importance, of the distinction, its relativity and the criteria for this distinction. The author especially emphasises that the difference between pecuniary and non-pecuniary harm has provisional value. As notions, these two kinds of loss are, admittedly, categories that mutually exclude each other. But, to classify one kind of loss in one of these categories does not exclude the possibility of classifying it in the other as well. This is by virtue of the fact that all pecuniary loss also involves non-pecuniary loss. On the other hand, a direct attack on personal goods can result in pecuniary loss as well. In a concrete case, in order to determine the type of damage, it is not enough to pay attention solely to the directly attacked legal goods. Attention should also be paid to the nature of the sustained loss. The key to distinguishing between pecuniary and non-pecuniary should be sought in the very notion of property and non-property goods which the author explains in detail.

The second part of the paper deals with specific aspects of loss, the nature of which is disputable in theory and in practice. They are: 1) loss due to temporary inability to use goods; 2) the costs which due to the damaging event have become useless; and 3) harm in the form of loss of paid leave and leisure. The paper contains a short conclusion.

Key words: *Harm – Pecuniary Loss – Non-Pecuniary Loss – Damages.*

* Dr Jakov Radišić, University Professor.

Jakov Radišić*

DISTINCTION ENTRE LE DOMMAGE MATÉRIEL ET LE DOMMAGE MORAL

Résumé

L'auteur évoque tout d'abord la notion de dommage en général, en soulignant la différence entre le dommage au sens laïc et le dommage au sens juridique. Au sens juridique ou normatif il définit la notion de dommage comme un préjudice à l'encontre d'un bien ou d'un intérêt juridiquement protégé, survenu en dehors de toute volonté de la personne touchée et qu'un tiers est tenu de compenser. L'auteur note toutefois que l'on ne peut parler de dommage au sens juridique lorsque la personne lésée n'a pas le droit d'exiger d'un tiers la compensation de dommage, et doit supporter seule la perte subie.

Suit une première partie exposant la distinction entre dommage matériel et dommage moral. L'auteur note l'importance de cette distinction, son caractère relatif et les critères sur lesquels elle se fonde. Il insiste en particulier sur le fait que la distinction entre dommage matériel et dommage moral a une valeur toute conditionnelle. S'il est vrai qu'au sens propre des termes ces deux sortes de dommages représentent des catégories qui s'excluent mutuellement, le classement d'un dommage dans l'une d'elles n'exclut pas forcément la possibilité de le classer dans l'autre. Car, presque tout dommage matériel s'accompagne d'un dommage moral. A l'inverse, une atteinte à des biens personnels peut avoir pour conséquence un dommage matériel indirect. Afin de déterminer le type de dommage dans un cas concret, on ne saurait se contenter de prendre en considération le seul bien juridique directement atteint, et l'on doit également tenir compte du caractère de la perte subie. Ce problème posé par la distinction entre dommage matériel et dommage moral doit trouver sa solution dans la notion même de bien matériel et de bien moral, comme l'explique en détail l'auteur.

Dans la deuxième partie de ce travail l'auteur évoque plusieurs types de dommages particuliers dont la nature reste litigieuse tant en théorie qu'en pratique, à savoir: 1) le dommage causé par l'impossibilité temporaire d'utiliser une chose; 2) les frais devenus inutiles à la suite d'un fait dommageable; et 3) le dommage constitué par la perte d'un congé payé et de temps libre. Le texte se termine par une brève conclusion.

Mots clés: *Dommage. – Dommage matériel. – Dommage moral. – Compensation du dommage.*

* Dr Jakov Radišić, professeur de l'Université.